

Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України

20. Модернізація освіти в Україні. Аналітичний огляд результатів всеукраїнського опитування керівників навчальних закладів. – К.: К.І.С., 2004. – 32 с.
21. Моляко В.О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 8. – С. 1-4.
22. Психология и учитель: Пер. с англ. / Гуго Мюнстерберг; пер. А.А.Громбаха. – М.: Совершенство, 1997. – 320 с.
23. Роджерс К., Фрейберг Д. Свобода учиться. – М.: Смысл, 2002. – 527 с.
24. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с.
25. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

The article represents the results of phylosophic-psychological search of potentials of personal and professional development of modern teachers that are inherent in the crises of their personality.

Key words: educational environment, professional life, crisis of personality, critical situation, personal and professional development of the teacher.

Отримано: 15.06.2009

УДК 371.14: 81'243

Н.В. Вишневська

Деякі аспекти формування і розвитку мотивів професійно-педагогічної самоосвіти вчителів іноземних мов у системі післядипломної освіти

У статті розглядаються деякі аспекти формування та розвитку професійно-педагогічної самоосвіти молодих учителів іноземних мов у системі післядипломної освіти.

Ключові слова: мотив, молодий учитель іноземної мови, розвиток, самоосвіта, інноваційні технології.

В статье рассматриваются некоторые аспекты формирования и развития профессионально-педагогического самообразования молодых учителей иностранных языков в системе последилового образования.

Ключевые слова: мотив, молодой учитель иностранного языка, развитие, самообразование, инновационные технологии.

Необхідність трансформування системи освіти України в напрямках, визначених Болонським процесом, спричинила зміщення акцентів у бік самостійної й індивідуальної діяльності вчителів іноземних мов. Це означає, що молодий учитель іноземних мов відтепер є не об'єктом навчання, який пасивно сприймає інформацію, подану викладачем курсів підвищення кваліфікації, а активним суб'єктом, який самостійно опрацьовує її. Але, за нашими дослідженнями, не всі вчителі іноземних мов спроможні самостійно сприйняти й усвідомити принципові зміни, які відбуваються сьогодні у психолого-педагогічній теорії і практиці. Формальне сприйняття ідей та інноваційних технологій не сприяє професійному розвитку особистості вчителя та успішній педагогічній діяльності.

Так, близько 53,3% слухачів курсів підвищення кваліфікації вважають, що вони добре ознайомлені із сучасними досягненнями педагогічної теорії і можуть їх використовувати у своїй навчально-виховній діяльності. Проте тільки 27,2% у процесі діагностування змогли визначити, які потреби й мотиви викликають необхідність самоосвітньої діяльності в міжкурсовий період. 47,7% молодих учителів іноземних мов на початку навчання досить високо оцінюють свій професійний досвід, однак їх самоосвітня діяльність, як правило, не підпорядкована осмисленому особистісному професійному розвитку. Тому формування у молодого вчителя іноземних мов мотивів професійно-педагогічної самоосвіти є особливо актуальним.

Актуальність цієї проблеми обумовлена багатьма факторами. По-перше, підвищення вимог до рівня і якості професійно-педагогічної підготовки і перепідготовки вчителів іноземних мов у зв'язку з переходом на Державні стандарти, інформатизацію навчально-виховного процесу в умовах безперервної освіти. По-друге, перетворення потреб в об'єктивну закономірність науково-технічного прогресу. По-третє, систематичною плановісною самоосвітньою діяльністю вчителя іноземних мов, яка є важливою передумовою використання

найновіших досягнень у сфері психолого-педагогічної науки з метою підвищення свого науково-методичного рівня, направленого на покращення викладання свого предмета.

Професійно-педагогічна самоосвіта є важливою передумовою науково-педагогічної творчості, яка в сучасних умовах стає найбільш актуальною, тому що слугує засобом підвищення загальної культури, могутнім фактором всебічного розвитку особистості молодого вчителя іноземних мов.

Проте, попри беззаперечну актуальність цієї проблеми, деякі аспекти підготовки молодого вчителя іноземних мов до професійно-педагогічної самоосвіти досі недостатньо досліджені. Розкриття їх передбачає розв'язання цілого комплексу завдань. Серед них – формування і розвиток мотивів самоосвітньої діяльності молодого вчителя іноземних мов, яка виявляється у позитивному ставленні його до самоосвіти, до постійного самовдосконалення.

Метою нашого дослідження є розкриття шляхів формування і розвитку мотивів професійно-педагогічної самоосвіти молодих учителів іноземних мов.

У зв'язку з приєднанням України до Болонського процесу система освіти в післядипломний період поступово переходить на збільшення ролі самоосвітньої діяльності фахівців, а це передбачає пошук більш ефективних шляхів формування мотивів самоосвітньої діяльності вчителів іноземних мов у системі безперервної освіти, складовою якої є післядипломна освіта.

Післядипломна педагогічна освіта – це процес, спрямований на всебічний розвиток особистості вчителя іноземних мов, систематичне поповнення знань, умінь, навичок упродовж всього життя з метою інтелектуального, культурного і духовного розвитку, вдосконалення професійної компетентності та духовних потреб фахівця, яких він може досягнути різними шляхами, в першу чергу за допомогою самоосвітньої діяльності.

Відомо, що вдосконалення якості навчання і виховання у загальноосвітній школі прямо залежить від рівня підготовки педагогів. Безперечно, цей рівень повинен постійно зростати, і в цьому випадку ефективність різноманітних курсів підвищення кваліфікації, семінарів і конференцій невелика без процесу самоосвіти вчителя.

«Виховання, отримане людиною, вважається завершеним, таким, що досягло своєї мети, якщо людина настільки дозріла, що володіє силою і волею сама себе навчати впродовж усього подальшого життя і знає спосіб і засоби, як вона це може здійснити як індивід, який впливає на світ» [2, с. 118]. Тому самоосвіта є потребою творчої й відповідальної людини будь-якої професії, тим паче професії з підвищеною моральною і соціальною відповідальністю, якою є професія вчителя іноземних мов. Вона здійснюється добровільно, свідомо, планується й контролюється самим учителем і є необхідною для вдосконалення будь-яких якостей та навичок. Отже, самоосвіта – необхідна умова професійної діяльності вчителя іноземних мов. Суспільство завжди висувало і буде висувати до вчителя найвищі вимоги. Для того, щоб навчати інших, треба знати більше, ніж всі інші. Вчитель іноземної мови повинен знати не тільки свій предмет і володіти методикою його навчання, але й мати знання з найближчих наукових галузей, різноманітних сфер суспільного життя, орієнтуватися у сучасній політиці, економіці тощо. Він повинен навчатися постійно, тому що в особі учня перед ним кожного року змінюється час як філософська категорія, поглиблюється і навіть змінюється уявлення про навколишній світ.

Практика показує, що вчитель іноземних мов досягає високих результатів у професійно-педагогічній діяльності лише тоді, коли в нього розвивається критичне мислення, вміння знайти недоліки та їх причини як у своїй роботі, так і в особистій підготовці. Специфічною особливістю критичного осмислення є те, що воно відбувається суто індивідуально, «наодинці зі своєю совістю» [12, с. 63].

Потреба у критичному оцінюванні особистого професійного досвіду вчителя іноземних мов може з'явитися за умови розвитку мотивів професійного зростання, конкретизації життєвих цілей, усвідомлення протиріч між особистим педагогічним досвідом і сучасними вимогами до праці вчителя іноземних мов, розуміння проблем та шляхів розвитку сучасної освіти, пошуку місця і особистої ролі у цьому процесі, наявності необхідних умов для самоосвіти.

У цей період системостворювальним фактором самоосвітньої діяльності виступає усвідомлена суспільна потреба у постійному розвитку особистості кожного фахівця, тобто

мотивація самоосвіти. Сукупність самоосвітніх мотивів, які викликають активність індивіда в процесі педагогічної діяльності, визначає його активність у системі післядипломної освіти, внутрішньо спонукає до вдосконалення педагогічного професіоналізму.

За традицією, яка склалася у психологічній науці (О.М. Леонтьєв і С.Л. Рубінштейн), поняття “мотив” розглядається як спонукальна сила до дії, як його суб’єктивна основа, психологічна умова, яка визначає цілеспрямований характер дій [7; 10].

Категорія “мотив” означає у наукових дослідженнях різні явища, оскільки є багаторівневим утворенням зі складним предметним змістом. Мотив співвідноситься з таким поняттям, як потреба [8], або як переживання цієї потреби і її задоволення [10], або як предмет потреби [7].

При цьому дослідники розглядають потребу як спонукальний момент виникнення мотиву, або як частину, або навіть як сам мотив [3; 4; 6; 9]. В.І. Ковальов підкреслює, що мотиви поведінки і діяльності виникають як віддзеркалення потреб в її усвідомленні [4].

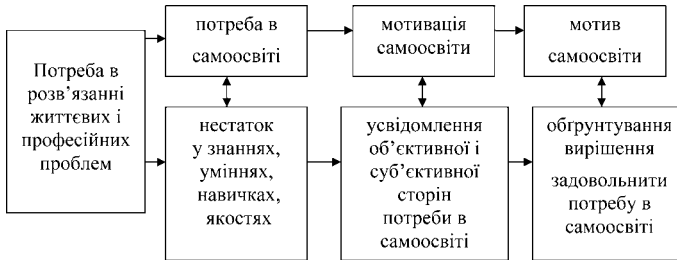
Розглядаючи загальну систему потреб, В.А. Семиченко [9] підкреслює, що відповідні мотиви можуть виступати своєрідним фільтром, який специфічно забарвлює всі інші інтереси, прагнення, бажання людини, може регулювати і характер, і засоби їх задоволення тощо.

Найбільш повним є визначення мотиву, запропоноване однією із провідних дослідниць цієї проблеми Л.І. Божович, згідно з яким мотивами можуть виступати предмети зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття та переживання, словом все те, в чому найбільш втілена потреба. Визначаючи мотив, Л.І. Божович знімає більшість суперечностей в його тлумаченні і зазначає, що поняття “мотив” вужче поняття “мотивація”, яке є складним механізмом виникнення, спрямування, а також здійснення конкретних форм діяльності [1].

Мотив – це внутрішнє спонукання особистості до того чи іншого виду активності (діяльність, спілкування, поведінка), пов’язане із задоволенням певної потреби [1; 3].

Якщо потреба – це нестаток суб’єкта в чомусь конкретному, то мотив – це обґрунтування вирішення задовольнити чи не задовольнити зазначену потребу в певному об’єктивному чи суб’єктивному середовищі.

Перш ніж потреба спричинить дію, особистість переживає складний психологічний процес мотивації, який полягає в усвідомленні тією чи тією мірою суб'єктивної і об'єктивної сторін потреби й дії, спрямованої на її задоволення [9]. Отже, мотивом може стати тільки усвідомлена потреба і тільки у тому випадку, якщо задоволення цієї конкретної потреби, багаторазово проходячи через етап мотивації, безпосередньо переходить у дію (Рис. 1.)

Рис. 1. *Схема переходу потреби в самоосвіті вчителя іноземної мови у мотив самоосвітньої діяльності*

У зв'язку з вищезазначеним особливого значення набуває концепція О. Леонтьєва, який пов'язує теорію мотивації з розкриттям основ особистості, розвитком її самосвідомості й розглядає таке явище, «як зсув мотивів на потребу», який проходить у процесі діяльності. “Це ті особливі випадки, коли людина під впливом певного мотиву береться за виконання будь-яких дій, а потім виконує їх тому, що мотив ніби змістився у бік мети ... Такі мотиви є свідомими. Проте їх усвідомлення здійснюється не само собою, не автоматично. Воно вимагає певної соціальної активності, певного спеціального акту. Це акт віддзеркалення відношення мотиву якоїсь конкретної діяльності до мотиву діяльності більш ширшої, до якої включена ця конкретна діяльність” [7, с. 300].

Це положення “про зсув мотивів” дає нам можливість пояснити зміну процесу діяльності й розкрити новий (який виникає) сенс діяльності суб'єкта «Який мотив діяльності, такий і сенс дій суб'єкта» [5, с. 9].

При цьому слід враховувати, що будь-яка діяльність викликається й визначається не одним якимось мотивом, а різними внутрішніми і зовнішніми щодо цієї діяльності. Повноцінні мотиви органічно пов'язані з його цілями й змістом,

розширюють можливості засвоєння нових знань, оволодіння вміннями і навичками, новітніми технологіями навчання учнів.

Отже, з одного боку, поява, виникнення самоосвітніх потреб і мотивів у вчителя іноземних мов відбувається тоді, коли дії тих, хто навчається, мають особистісний сенс, з іншого – виховання нових мотивів правильніше будувати не через реальну навчальну роботу, а відразу через усвідомлення мотивів. Але й тут доцільно організувати активні навчальні дії того, хто вчиться: навчити його бачити, усвідомлювати окремі аспекти самоосвітньої діяльності (як предмета, на який може бути спрямована потреба), зв'язувати їх з наявними потребами тощо.

Не менш важливою є і практична підготовка молодого вчителя іноземних мов до самоосвіти. Вона передбачає формування у нього практичних умінь і навичок, необхідних для самоосвіти. Переслідуючи мету підготовки молодих вчителів іноземних мов до самоосвіти, з одного боку, і отримання достовірних емпіричних даних для теоретичних і методичних узагальнень, з другого, на першому етапі пошуку ми розробили орієнтовну систему шляхів розв'язання цієї проблеми, яка ґрунтувалася на досягненнях педагогічної науки, досвіді курсів підвищення кваліфікації вчителів іноземних мов в системі післядипломної освіти. Упродовж п'яти років розроблена система піддавалась апробації на курсах підвищення кваліфікації Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та у міжкурсовий період на методичних об'єднаннях міста Кам'янця-Подільського та Хмельницької області. У процесі роботи вона піддавалась доцільним змінам, що допомогло накопичуванню позитивного досвіду у практичному розв'язанні проблеми підготовки молодих учителів до професійно-педагогічної самоосвіти.

Серед інших мотивами самоосвіти у вчителів іноземних мов можуть виступати різноманітні психологічні фактори інтелектуального й емоційного характеру: духовні потреби, усвідомлення необхідності самоосвітньої діяльності, пізнавальні інтереси, усвідомлення професійної відповідальності, пізнавальне задоволення тощо.

Характер взаємозв'язку між різними мотивами самоосвітньої діяльності вчителів іноземних мов вивчений недостатньо. Більшість дослідників вважають, що спонукальною силою будь-якої діяльності, зокрема й самоосвіти, виступає не

один окремо взятий мотив «у чистому вигляді», а різноманітні комплекси, в яких один якийсь мотив набуває домінантного значення (за Г.І. Щукіною – «пізнавальні інтереси», за В.С. Ільїним – «пізнавальні потреби»).

Досвід роботи з формування і розвитку мотивів професійно-педагогічної самоосвіти вчителів іноземних мов показує, що їх розвиток визначається динамічністю. З професійним становленням молодого вчителя іноземних мов притаманні йому мотиви піддаються змінам за змістом, за рівнем розвитку і дієвості, тобто за спонукальною до діяльності силою.

Було також визначено, що у процесі самоосвітньої діяльності одні мотиви змінюються іншими. Вони можуть набувати спонукального відтінку. Наприклад, за умови, що молодий учитель іноземних мов усвідомлює свій соціальний обов'язок займатися самоосвітою, розуміючи її необхідність для професійного самовдосконалення. Так, у перший рік роботи молоді учителі іноземних мов (як показав аналіз анкет) займаються самоосвітою з метою отримання інформації методичного характеру (наприклад, як підготувати урок на ту чи ту тему), то в наступні роки мотиви самоосвіти змінюються, стають різноманітнішими, більш ширшими.

Ефективність педагогічних спонукань на процес формування і розвиток мотивів самоосвіти великою мірою залежить від переконання молодого педагога у професійній необхідності самовдосконалення. Таке переконання, будучи своєрідним «базовим» мотивом, є найважливішою передумовою розвитку інших мотивів професійно-педагогічної самоосвіти. Тому формуванню переконання у професійній необхідності самоосвіти вчителя іноземних мов у нашій практиці приділяється особлива увага.

Незалежно від конкретного змісту процес формування переконань завжди ґрунтується на відповідних знаннях. Тому важливо довести до свідомості вчителя таку інформацію, оволодіння якою неодмінно приведе до висновку про об'єктивну необхідність самоосвіти. Тут важливо переконати молодих учителів, що в сучасних умовах відбувається стрімкий розвиток науково-педагогічних знань, що, з одного боку, знання швидко старіють морально, і жоден навчальний заклад неспроможний забезпечити оволодіння знаннями в такому обсязі, якого було б достатньо на все життя, з іншого боку, без використання новітніх досягнень науки стає неможливим розв'язання

практичних завдань. Тому важливо враховувати відповідність тематики запропонованих джерел потребам молодих учителів іноземних мов, новизну викладеної у них науково-педагогічної інформації, актуальність висвітлених проблем, глибину змісту, чіткість і логічність викладу, переконливість висновків, обсяг і практичну спрямованість матеріалу.

Цілеспрямоване використання у навчальному процесі на курсах підвищення кваліфікації інформації про тенденції розвитку педагогічної науки, про використання її досягнень у практичній діяльності, про актуальність проблеми професійної самоосвіти – найефективніші шляхи формування у молодих учителів іноземних мов мотивів самоосвіти

Особливу педагогічну цінність ідеї професійної самоосвіти набувають тоді, коли вони йдуть від самого вчителя, у першу чергу – це власний досвід і досвід колег. Цей досвід стає джерелом самоосвіти лише тоді, коли він ретельно аналізується: закономірне відокремлюється від випадкового, з'ясовується сама ідея досвіду, умови його ефективності. Навчання на власному досвіді в роботі молодого вчителя іноземних мов займає винятково важливе місце, адже йому доводиться корегувати свою діяльність практично щоденно, при підготовці до кожного нового уроку. В цих умовах аналіз свого досвіду стає джерелом педагогічної інформації. Всебічний об'єктивний аналіз власного досвіду – це й засіб попередження педагогічного консерватизму. Нерідко найважче перебудовуватися досвідченим учителям, які досі використовують колись ефективні прийоми роботи і не бажають будь-що змінювати. Це говорить про те, як важливо критично оцінювати, співставляти свій досвід з досвідом колег, методичними рекомендаціями.

Молодим учителям іноземних мов необхідно спілкуватися з досвідченими вчителями, вчителями-методистами, що сприятиме формуванню у молодого педагога переконання в об'єктивній необхідності постійного вдосконалення знань. Також можуть бути використані екскурсії до міських і районних методичних кабінетів з метою вивчення передового досвіду організації самоосвітньої діяльності вчителів іноземних мов, участь в обговоренні книг і статей, присвячених проблемі самоосвіти.

Варто зазначити, що процес формування переконань в об'єктивній необхідності професійної самоосвіти вчителя, як і інших мотивів, дає бажані результати лише тоді, коли він

спирається на практичні потреби самоосвітньої діяльності. В реальному житті такі потреби постійно виникають у зв'язку з розв'язанням конкретних навчально-виховних завдань. Однак, перш ніж потреба спричинить дію, особистість переживає складний психологічний процес мотивації, який полягає в усвідомленні тією чи тією мірою суб'єктивної й об'єктивної сторін потреби й дії, спрямованої на її задоволення (9).

Мотивом може стати тільки усвідомлена потреба і тільки у тому випадку, якщо задоволення цієї конкретної потреби, багаторазово проходячи через етап мотивації, безпосередньо переходить у дію, тобто вчитель іноземної мови усвідомлює як об'єктивну, так і суб'єктивну сторони потреби в самоосвіті, обґрунтовує її і таким чином задовольняє потребу в самоосвіті.

Участь молодих учителів іноземних мов у науково-практичних конференціях, педагогічних читаннях – поширена форма організації роботи з формування і розвитку у молодого вчителя іноземних мов мотивів самоосвіти, що дає можливість вникати у зміст методичної роботи в школах, співвідносити власний рівень професійної підготовки з рівнем учителів-методистів.

Науково-дослідна робота у міжкурсовий період підвищення кваліфікації, яка сприяє розвитку інтересу до педагогічної науки, підвищує практичну значущість наукової новизни отримуваної інформації, використанню новітніх досягнень науки для розв'язання тих чи тих творчих завдань, також стосується ефективних шляхів формування і розвитку мотивів самоосвітньої діяльності. Учителі складають плани науково-методичної роботи з самоосвіти, готують розробки уроків, пишуть наукові реферати, вивчають інформаційно-комп'ютерні технології тощо.

Отже, чітка науково обґрунтована організація системи післядипломної освіти сприяє формуванню і розвитку мотивів професійно-педагогічної самоосвіти вчителя іноземних мов, направлених на прагнення до постійного самовдосконалення, самовираження, самореалізації та самоствердження особистості молодого фахівця, тобто до постійного професійного зростання.

Самоосвітня діяльність вчителя іноземних мов у контексті післядипломної освіти – це цілісна система, зумовлена організаційно-педагогічними і соціально-психологічними чинниками, під впливом яких педагог може самостійно визначити мотиви, потреби, цілі і засоби їх досягнення. Чим більше інформації, методів і засобів буде використовувати

Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України
вчитель іноземних мов у своїй самоосвіті, тим ефективнішими
будуть результати цієї діяльності.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М.: Просвещение, 1968. – 468 с.
2. Дистервег. Избранные педагогические сочинения. – М.: Гос.уч.-пед. изд-во, 1956. – 374 с.
3. Ковалев В.И. К проблеме мотивов // Психол. журн. — 1981. – № 1. – С. 29-44.
4. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
5. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и сознание. // Симпозиум ХУІІІ международного психологического конгресса. – М., 1966. – С. 9.
6. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы, эмоции: курс лекций. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – 62 с.
7. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: Мысль, 1965. – 570 с.
8. Маслов В.И. Теория и методика организации непрерывного повышения квалификации руководителей школ. – К.: Центр. инст. усоверш. учителей, 1990. – 258 с.
9. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; За ред. Ю.Л. Трофімова. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 560 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: Учебник для вузов. – М.: Учпедгиз, 1940. – 596 с.
11. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «направленность» (Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы). – К.: Миллениум, 2004. – 521 с.
12. Старченко К. Критичне оцінювання особистого досвіду як провідна умова професійного розвитку // Післядипломна освіта в Україні. – 2004. – № 1. – С. 62-64.

In the article some aspects of motives of professional pedagogical self-education of foreign language teachers in the system of postgraduate education are examined.

Key words: motive, self-education, teacher of foreign language, system of postgraduate education.

Отримано: 14.05.2009